

Засталася спадчына – людзьмі звацца

Аляксандр
КАВАЛЕНЯ, доктар
гістарычных навук,
прафесар

Прыйдучь людзі з Усходу
Прыйдучь з Захаду людзі
І спытаюцца нас:
«Скуль, якога вы роду?
Дзе зямля ваша будзе,
Дзе айчызна ў вас?»
Янка Купала

Беларускі народ мае найбагацейшую гісторыю, якая фарміравалася не толькі пад уздзеяннем знешніх фактараў, але і дзякуючы намаганням вялікай плеяды нацыянальных дзеячаў, цалкам адданных інтарэсам сваёй радзімы геніяў, за якімі яшчэ старажытныя мудрацы замацавалі трапнае слова прарокі. Вывучэнне і захаванне нацыянальнай спадчыны, пастаянны зварот да дзейнасці нацыянальных прарокаў, тых, хто марыў і шмат здзейсніў для нашага сёння, – надзейны падмурак паспяховага развіцця беларускага грамадства ў XXI стагоддзі. Гэта своеасаблівы гарант ад наступстваў разбэшчанасці і заняпаду духоўна-культурнай сферы, трывалая ахова новых пакаленняў ад здрады нацыянальным традыцыям і каштоўнасцям, гэта моцны духоўны заслон, каб не толькі мы, сучаснікі, але і будучыя пакаленні не сталі рабамі чужых ідэй і памкненняў.

У вялікім шэрагу знакамітых імёнаў нашай Бацькаўшчыны – народны паэт Беларусі Янка Купала. Яго творчая спадчына – прыклад адданасці і веры ў светлую будучыню свайго народа, непакісна ўпэўненасць у росквіце беларускай дзяржавы.

У кожнага з нас свой Янка Купала, сваё асабістае адчуванне яго непаўторнага мілагучнага каларыту, напоўненага нацыянальна-грамадскім гучаннем і глыбокай

філасофскай думкай. Вядома, большасць з нашых сучаснікаў спасцігалі яго творчасць праз школьны курс альбо ў гады навучання ў ВНУ. Некаторыя ж прафесійна асэнсоўвалі веліч мастацка-філасофскай сутнасці мастацкага слова і паэтычнага дару палымнага беларускага песняра.

Маё асабістае знаёмства з творчасцю Янкі Купалы, як і многіх прадстаўнікоў майго пакалення, пачыналася з яго верша «Хлопчык і лётчык», што быў змешчаны ў далёкія 50-я гады XX стагоддзя ў буквары. У сярэдніх класах я адкрыў для сябе яго «Мужыка», «Курган»... У іх адлюстроўвалася глыбінная нацыянальная сутнасць беларускага характару, што міжволі і назаўсёды схоплівалася маладым дапытлівым розумам, западала ў душу. На мой погляд, гэтыя першыя вершы не проста знаёмілі дзяцей з прыгожым паэтычным словам, а фарміравалі іх нацыянальнае сталенне, выходзілі любоў і павагу да Радзімы і народа.

ПРА АЎТАРА

КАВАЛЕНЯ Аляксандр Аляксандравіч.

Нарадзіўся ў 1946 годзе ў г. Капыль Мінскай вобласці. У 1975 годзе скончыў Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А.М. Горкага. Працаваў на кафедры гісторыі КПСС Мінскага педінстытута. З 1983 па 1991 год быў членам Рэспубліканскага каардынацыйнага савета па вырашэнні праблем гісторыі Вялікай Айчыннай вайны. З 1996 года – загадчык кафедры айчыннай і сусветнай гісторыі Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя М. Танка. З кастрычніка 2004 года – дырэктар Інстытута гісторыі НАН Беларусі. З 2009 года – акадэмік-сакратар Аддзялення гуманітарных навук і мастацтваў НАН Беларусі. Доктар гістарычных навук (2000), прафесар (2004). Аўтар больш як 300 навуковых і навукова-педагагічных прац, у тым ліку 8 манаграфій і 14 адукацыйна-метадычных дапаможнікаў. Сфера навуковых інтарэсаў: гісторыя Вялікай Айчыннай вайны, нацыянальна-дзяржаўнае будаўніцтва ў Беларусі.

Аляксандр Каваленя. Засталася спадчына – людзьмі звацца

У канцы 70-х гадоў XX стагоддзя, займаючыся даследаваннем падзей Вялікай Айчыннай вайны, а менавіта арганізацыяй і сутнасцю ідэалагічнай работы, якую разгарнулі партызаны і падпольшчыкі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі, я натрапіў на цэлы пласт арыгінальных архіўных матэрыялаў, у тым ліку і дакументаў Другога славянскага мітынгу, які адбыўся ў сакавіку 1942 года ў Казані. Сярод многіх выяўленых дакументальных крыніц былі і матэрыялы аб удзеле ў гэтым важным грамадска-палітычным мерапрыемстве Янкі Купалы. Затым мной быў апублікаваны артыкул з матэрыялам аб гэтым факце. Праз колькі гадоў да мяне звярнуліся супрацоўнікі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы з просьбай перадаць матэрыялы для публікацыі ў зборы твораў паэта, што я з вялікім задавальненнем выканаў.

Гэта падзея міжволі падштурхнула мяне паглыбіцца ў творчую спадчыну народнага песняра. Вельмі зацікавіў жыццёвы лёс паэта, асабліва перыяд яго нацыянальна-грамадзянскага станаўлення. Зноў і зноў учытваўся я ў паэтычныя радкі і кожны раз знаходзіў нешта новае, што адпавядала майму ўнутранаму стану. Купалавы вершы пачатку XX стагоддзя, вельмі цікавага перыяду айчыннай гісторыі, калі грамадская беларуская думка знаходзілася на шляху ўвасаблення ідэі нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва, вызначаюцца вастрынёй, асаблівым патрыятычным запалам.

Гэта быў час, калі найбольш свядомая частка беларускай інтэлігенцыі разгарнула актыўную работу за нацыянальнае абуджэнне беларускага народа. Уважлівае працывастанне ранніх вершаў Янкі Купалы «Мужык», «Аб мужыцкай долі», «Беларушчына», «На сход!», «Моладзі», «Будзь смелым!», «Не шукай», «Спадчына» яскрава сведчыць, што яны – не проста роздум паэта пра гістарычны шлях беларускага народа. У гэтых і многіх іншых вершах, якія напісаны «аголеным нервам», перададзены духоўны Аляксандр Каваленя. Засталася спадчына – людзьмі звацца

стан творцы. Толькі ўласцівая паэту глыбіня філасофскага разумення развіцця грамадства, яго вялікі талент і грамадзянская пазіцыя давалі магчымасць прадбачыць вялікую будучыню беларускага народа, стварэнне беларускай дзяржаўнасці.

Ужо ў 1906 годзе Янка Купала напісаў верш «Мая малітва». Гэта сапраўдная паэтычная клятва ў вернасці свайму народу, яго самае трапяткое і гарачае пачуццё адданасці Маці-Радзіме. Паэт адкрыта заяўляе, што ён будзе заўсёды «маліцца і сэрцам, і думамі», каб пазбавіць ад гора і пакут свой працавіты народ. Нават сёння нельга чытаць гэтыя радкі без хвалявання:

Я буду маліцца і сэрцам, і думамі,
Распетаю буду маліцца душой,
Каб чорныя долі з мяцеліцаў шумамі
Ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй.

Я буду маліцца да яснага сонейка,
Няшчасных зімой саграваць сірацін,
Прыветна па збожных гуляючы гонейках,
Часцей заглядаці да цёмных хацін.

Я буду маліцца да хмараў з грымотамі,
Што дзіка над намі гуляюць не раз,
Каб жаль над гаротнымі мелі бяднотамі,
Градоў, перуноў не ссылалі падчас... [1, с. 83].

Янку Купалу не толькі перапаўняла любоў да роднага краю, да беларускага народа. Ён быў перакананы, што душой народа з'яўляецца яго мова. Бог даў беларусам выдатнае месца для жыцця, даў і мову для паразумнення, якая доўгі час не прызнавалася, называлася «мужыцкаю», а самі беларусы то «сапсаванымі палякамі», то «сапсаванымі рускімі». Аднак нягледзячы на ўсе супярэчнасці, нават наперакор ім, наша мова жыла і развівалася.

Паэт не толькі добра разумеў глыбінную філасофскую сутнасць і грамадска-палітычную і патрыятычную важнасць завету Францішка Багушэвіча, які засцерагаў:

«Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!». Янка Купала шмат зрабіў, каб жыла і развівалася мілагучная душа беларускага народа – мова. Бо толькі яна – аснова фарміравання нацыі, патрыятызму і грамадзянскіх якасцей. Без мовы народ ператвараецца ў тутэйшых жыхароў, у насельніцтва ці проста ў «зноскаў». Калі знікне мова, знікне і народ. У 1908 годзе ён піша верш «Роднае слова».

Магутнае слова, ты, роднае слова!
Са мной ты на яве і ў сне;
Душу мне затрэсла пагудкаю новай,
Ты песень наўчыла мяне.

Бясмертнае слова, ты, роднае слова!
Ты крыўды, няпраўды змагло;
Хоць гналі цябе, накладалі аковы,
Дый дарма: жывеш, як жыло!

Свабоднае слова, ты, роднае слова!
Зайграй ты смялей, весялей!
Хоць гадзіны сыкаюць, кружацца совы,
Жывеш ты на хвалу людзей.

Загнанае слова, ты, роднае слова!
Грымні ж над радзімай зямлёй:
Што родная мова, хоць бедная мова,
Мілей найбагатшай чужой! [2, с. 35].

У сваёй творчасці Янка Купала пастаянна звяртаўся да праблемы развіцця беларускай мовы, вызначэння яе месца ў грамадскім жыцці. Ён напісаў нават некалькі вершаў з аднолькавай назвай «Роднае слова», што яскрава сведчыць пра тое вялікае значэнне, якое надаваў паэт беларускай мове ў працэсе станаўлення нацыі і дзяржавы.

У дарэвалюцыйнай творчасці паэта пастаянна гучала праблема захавання роднай мовы. Ілюстраваць гэты тэзіс можна шматлікімі іншымі паэтычнымі радкамі Я. Купалы. Аднак прывяду яшчэ толькі адзін прыклад. У 1910 годзе ў артыкуле «Ці маем мы права выракацца роднай мовы?» Янка Купала з глыбокім разуменнем і грамадзянскім пачуццём пераканаўча адстойвае неабходнасць нацыянальнага абуджэння і заснавання беларускай дзяржаўнасці: «Усё ж колькісотлетняя паняверка, валачэнне ярма чужога ўладарства на сваім набалелым карку Аляксандр Каваленя. Засталася спадчына – людзьмі звацца

не прайшло для нас без ніякага знаку: яно ацямрыла і затрымала на доўгія вякі наша культурнае і нацыянальнае развіццё, яно, пакідаючы нам свае вучыльні і свае «языкі», увялічыла нехаць к знанню, к прасвеце, к пазнаванню вялікіх думак людзей навукі і ідэі; асталіся мы на самым апошнім месцы, ніжэй парога, паміж усіх чыста славянскіх народаў; асталіся мы, як блудныя авечкі, без пущы, без веры ў новую, светлую будучыню. Але ўсё ж такі асталіся і мы самі, – як народ, як нацыя, і асталася пры нас наша простая родная мова, праз якую ўсе знаюць, знае свет, што мы не прыблуды якія, а колькімільённы народ – Беларусы, засяляючыя сваю адвечную Бацькаўшчыну – Беларусь» [3, с. 37].

Захаваанне і шырокі ўжытак беларускай мовы ў самых шырокіх грамадскіх сферах, у нашы дні – натуральная з'ява для кожнага адукаванага чалавека. Будаўніцтва незалежнай Рэспублікі Беларусь патрабуе пастаяннага ўмацоўвання духоўнай раўнавагі, сувязі чалавека з родным домам, гісторыяй народа і дзяржавы, каб не парушылася сувязь пакаленняў – жыватворнай ніткай сувязі і перадачы жыццёвага вопыту.

Менавіта беларуская мова была і застаецца актыўным носьбітам і рухавіком нашай духоўнай культуры, мастацтва і навукі. Нават у наш час, калі глабалізацыя актыўна ўрываецца і ўздзейнічае на ўсе працэсы грамадска-палітычнага жыцця і навуковага прагрэсу, моўная праблема яшчэ больш актуалізуецца. Каб жыць паўнаўартасным жыццём у Рэспубліцы Беларусь – без роднай мовы народа не абысціся. У гэтым сэнсе важна падкрэсліць тую акалічнасць, што беларуская мова ва ўсе часы з'яўлялася носьбітам вечных, а не часовых каштоўнасцей. Упэўнены, што ў недалёкім часе мілагучная беларуская мова не толькі пашырыцца, але і стане моднай, будзе знакавым атаясамленнем найвышэйшай ступені культурнасці беларускіх людзей.

Любоў да роднага краю і беларускага народа, яго мілагучнай мовы перапаўняла творчасць маладога паэта. Янка Купала быў адзін з першых, хто на ўвесь свет, на поўны голас заявіў пра існаванне беларусаў і іх мовы. У пачатку 1908 года ў Санкт-Пецярбургу быў выдадзены яго зборнік «Жалейка», дзе быў змешчаны знакаміты верш «А хто там ідзе?». Менавіта ў гэтым невялікім, але глыбокім па грамадскай значнасці творы

паэт з уласцівымі яму грамадзянскім па-
фасам, з жалем і болей імкнецца расказаць
усяму свету, што многа вякоў жыве шмат-
пакутны народ, які жадае звацца людзьмі –
беларусамі. Паэт упэўнена сцвярджае, што
адбываецца абуджэнне беларускага наро-
да ад яго спрадвечнага забыцця, прарастае
яго ўнутраная патрэба вырвацца са знявагі,
узняць сваю нацыянальную годнасць.
У ціхім і разважлівым пытанні «А хто там
ідзе?» ужо ёсць гучны адказ паэта: бела-
русы.

А хто там ідзе, а хто там ідзе
У агромністай такой грамадзе?

– Беларусы.

А што яны нясуць на худых плячах,
На руках ў крыві, на нагах у лапцях?

– Сваю крыўду.

А куды ж нясуць гэту крыўду ўсю,
А куды ж нясуць на паказ сваю?

– На свет цэлы.

А хто гэта іх, не адзін мільён,
Крыўду несць наўчыў, разбудзіў іх сон?

– Бяда, гора.

А чаго ж, чаго захацелась ім,
Пагарджаным век, ім, сляпым, глухім?

– Людзьмі звацца [1, с. 196].

Калі ў вершах Францішка Багушэвіча яго
героі толькі спрабуюць акрэсліць сваю нацыя-
нальную сутнасць, у Янкі Купалы яны ўжо –
беларусы і патрабуюць «людзьмі звацца».

У межах абранай тэмы асэнсавання
месца Янкі Купалы ў фарміраванні бела-
рускай нацыі і дзяржаўнасці беларускага
народа трэба адзначыць, што ў пачатку
XX стагоддзя ніхто так умела, далікатна,

Аляксандр Каваленя. Засталася спадчына – людзьмі звацца

мэтанакіравана і самааддана не абуджаў і
не выходзіў беларускі народ. У сваіх творах
пясняр палымным словам звяртаўся да
гістарычнай памяці, абуджаў нацыянальную
свядомасць і годнасць беларускага народа,
акрэсліваў аптымістычную перспектыву
будучага вольнага і самастойнага жыцця
Беларусі. Красамоўным сведчаннем гэтай
думкі з'яўляецца яго верш «Маладая Бела-
русь». Паэт цвёрда перакананы, што загар-
таваны ў вечным змаганні за волю і сваю
Бацькаўшчыну беларускі народ здабудзе
сабе квітнеючую будучыню і Беларусь у
рэшце рэшт знойдзе свой пачэсны паса-
д між народамі! Гэтыя думкі паэта не страцілі сва-
ёй актуальнасці. Кожнаму, хто дбае пра да-
брабыт Рэспублікі Беларусь, неабходна зноў і
зноў звяртацца да мудрасці паэта-прарока.

Расцвітай жа, ўзнімай на арліных крылах
Душы, сэрцы і думы заспаных,
Вызывай, выклікай на вялікі прасцяг
Сілу, ведзьмай-пятлёй не чапану.

Высылай, рассылай на край свет пасланцоў,
Як з гнязда сакалінага сокалаў,
Хай лятуць, далятуць да байцоў-удальцоў,
Хай грымяць весткай добраю ўвокала.

Годзе ў полі, ў лясах ты, старонка, і так
Сіратой начавала забытаю,
Годзе выпіў крыві з сэрца крыўды чарвяк,
Косці вецер тачыў непакрытыя.

Падымайся з нізін, сакаліна сям'я,
Над крыжамі бацькоў, над нягодамі;
Занімай, Беларусь маладая мая,
Свой пачэсны пасады між народамі!.. [4, с. 98].

Думаю, што вось гэты зварот паэта не
страціў сваёй актуальнасці, нават наадва-
рот. Жыццё сведчыць, што нам неабходна
і сёння не толькі актыўна вывучаць нашу
нацыянальна-культурную і гістарычную
спадчыну, але і шырокім фронтам несці
веды ў грамадскае асяроддзе. У наш час,
калі адбываецца будаўніцтва незалежнай
Рэспублікі Беларусь, навукоўцы і творчая
інтэлігенцыя абавязаны рабіць усё маг-
чымае, каб не была парушана духоўная
раўнавага беларускага народа, а гэта зна-
чыць – захоўваць памяць пра тых, хто так

шмат зрабіў дзеля свайго народа, сваёй Радзімы.

На наш погляд, сярод слынных сыноў беларускай зямлі Янка Купала – найбольш адметная творчая і грамадская асоба, якая ўнесла велізарны ўклад у фарміраванне беларускай нацыі і дзяржаўнасці. Асэнсоўваючы дасягненні нацыянальнага адраджэння, паэт ужо ў 1920 годзе засведчыць: «Ні адно на свеце адраджэнне народа, ні адна вялікая ідэя не пашыралася так шпарка, як ідэя нацыянальнага адраджэння беларускага народа.

І сапраўды. Што было пятнаццаць год таму назад і што мы бачым цяпер? Пят-

наццаць год таму назад некалькі шалёных галоў захацелі галавамі мур прабіваць – адбудоўваць сваю закованую ў многавяковыя кайданы Бацькаўшчыну, а сягоння без малага ўвесь народ усімі сіламі дамагаецца свайго вызвалення. Пятнаццаць гадоў таму назад аб незалежнасці і падумаць было небяспечна, – сягоння нашы дужэйшыя суседзі самі аб гэтым па-дзяржаўнаму гавораць з намі як з народам, каторы заслужыў па людскому й Божаму праву гэту незалежнасць» [3, с. 93].

Да гэтага неабходна дадаць, што сапраўды Янка Купала – гэта нацыянальны крэмень, паэт-прарок, які здолеў унесці найбольш важкі ўклад у ідэйна-нацыянальнае адраджэнне і сталенне беларускай грамадскай думкі, назаўсёды стаўся нацыянальным сімвалам стварэння беларускай дзяржаўнасці. ┐

ЛІТАРАТУРА

1. Купала, Янка. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1995. – Т. 1.
2. Купала, Янка. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1996. – Т. 2.
3. Купала, Янка. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2002. – Т. 8.
4. Купала, Янка. Поўны збор твораў: у 9 т. / Янка Купала. – Мінск: Мастацкая літаратура, 1997. – Т. 3.